

جنبه‌های اخلاقی، حقوقی و فقهی شبیه‌سازی انسان

فاطمه طاهری^۱

چکیده

مسئله شبیه‌سازی انسان و «کلونینگ» در قرن اخیر به یک بحث جهانی و همگانی تبدیل شده است. «کلونینگ» در علم زیست‌شناسی عبارت است از «تکثیر موجود زنده بدون آمیزش جنسی» و فعلاً به عمل کاشت جنینی در رحم اطلاق می‌شود که ابتدا در آزمایشگاه تولید شده باشد. به عبارتی کلونینگ تهیه یک کپی از انسان یا حیوان است که با جایگزین کردن هسته سلول‌های فرد مرجع و تکثیر آن سبب تولید یک فرد که دقیقاً کپی فرد اول است می‌گردد. فرآیند آن به این ترتیب است که محققان ابتدا هسته‌های یک تخمک را با DNA سلول‌های دیگر جایگزین نموده، سپس تخمک بازسازی شده را در آزمایشگاه مورد مراقبت قرار می‌دهند تا تقسیم شده، به جنین تبدیل شود. چنانچه جنین مزبور در رحم کاشته شود و از آن انسانی به وجود آید، شبیه‌سازی مولد انسان صورت گرفته است.

از دیدگاه فقهای اسلامی شبیه‌سازی انسان حرام است و دلایل متعددی را علیه آن اقامه کرده‌اند. از این دیدگاه آن‌ها شبیه‌سازی انسان را به دلایل فقهی، اخلاقی، اجتماعی، روانشناختی و دلایل دیگر علمی حرام اعلام کرده‌اند. آن‌ها شبیه‌سازی انسان را به عنوان ابزاری برای تضعیف اعتقادات مذهبی، دخالت در آفرینش خداوند، هتک حرمت انسان، آشفته‌گی زندگی خانوادگی و گسست در نسب انسانی قلمداد کرده‌اند. بنابراین مسیحیت کاتولیک و مسلمانان شبیه‌سازی را به مثابه تولد انسان نامشروع می‌دانند.

اگرچه هنوز جزئیات این مسئله برای جهانیان و آینده آن روشن نیست، در عین حال، افراد و گروه‌های بسیاری در سراسر دنیا با مطالعات پیگیر تبیین این پدیده نوین را از ابعاد گوناگون دنبال می‌کنند و در داخل کشور نیز این مسئله از نظر فقهی با عکس‌العمل‌های متفاوت رو به رو شده است.

۱. کارشناسی ارشد حقوق جزا، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، شهرکرد، ایران. (نویسنده

Email: taheri0269@gmail.com

مسئول)

آنچه پیش رو دارید، نگاهی به وضعیت شبیه‌سازی، پیامدهای مثبت و منفی آن و عکس‌العمل‌هایی که در جهان مسیحیت و غرب و جهان اسلام نسبت به آن نشان داده شده است می‌باشد و با بیان رویکرد قانونگذار ایران مقاله را با ارائه پیشنهاداتی به پایان می‌بریم.

واژگان کلیدی

شبیه‌سازی توالدی، شبیه‌سازی درمانی، قوانین حقوقی، مسائل اخلاقی

مقدمه

بسیاری می‌گویند که ما در نیمه راه یک انقلاب بیوتکنولوژیکی هستیم، از بیست سال گذشته تاکنون تکنولوژی‌های جدید قابل توجهی ظهور پیدا کرده‌اند که می‌توانند داروهای جدیدی را برای درمان بیماری‌ها تولید کنند، ژنتیک گیاهان و حیوانات را تغییر دهند و برای کمک به پاک کردن آلودگی‌های سمی و خطرناک محیط زیست، باکتری‌هایی تولید کنند و هرگز در طول تاریخ جهان موجودات زنده تا این اندازه برای ما کالای با ارزش نبوده‌اند که بتوانند خرید و فروش شوند. انسان در آغاز قرن بیست و یکم به توانایی شبیه‌سازی پستانداران و همچنین شبیه‌سازی خود دست پیدا کرد و برای نخستین بار موفق شد که انسان مشابه خود را با روش‌های آزمایشگاهی خلق کند. اکنون به لحاظ ژنتیکی عصر انسان‌های اصلاح‌شده در پس روی ما قرار دارد و تقریباً هر روز از پیشرفت تازه ژنتیکی مانند تولید موجودات در آزمایشگاه، تولید کروموزوم‌های مصنوعی، انتخاب جنسیت به شیوه مدرن خبری می‌یابیم.

فاطمه ظاهری

امروزه شبیه‌سازی انسان «Human cloning» یکی از بحث‌برانگیزترین مباحثی است که نه تنها در دنیای علم، بلکه در بین تمام اقشار جامعه مطرح است. با مهندسی ژنتیک و شبیه‌سازی تسلط انسان بر طبیعت وارد مرحله جدیدی شده است، اما با این موفقیت بزرگ بیم‌ها و نگرانی‌هایی وجود دارد. این دانش با تمام یافته‌های بشری متفاوت است و اگر کوچک‌ترین سهل‌انگاری در شناخت همه جانبه و کاربرد آن صورت گیرد، عواقب بسیار خطرناکی می‌تواند برای بشریت به دنبال داشته باشد.

بازتاب‌ها و واکنش‌ها بر سر آینده کلونینگ به ویژه زمانی شدت یافت که در فوریه ۱۹۹۷ م. دکتر «یان ویلموت»، دانشمند اسکاتلندی، اعلام کرد که

اولین پستاندار شبیه‌سازی شده جهان را با موفقیت به تولد رسانیده است. این گوسفند شبیه‌سازی شده که آن را «Dolly» نام نهادند، بعدها به عنوان سمبل پدیده کلونینگ در سراسر جهان شهرت یافت. پس از آن تلاش‌های بسیاری جهت شبیه‌سازی موجودات دیگر صورت پذیرفت، اما هیچ‌یک از این تلاش‌ها به اندازه خبری که در نوامبر سال ۲۰۰۱ انتشار یافت، جهانیان را شگفت‌زده نکرد. گروهی از دانشمندان آمریکایی ادعا کردند که نخستین جنین انسانی را شبیه‌سازی کرده‌اند، هرچند که بعداً گزارش شد که این جنین در مرحله شش سلولی از ادامه حیات بازمانده است. به دنبال دستیابی به این تکنولوژی مناظرات وسیعی پیرامون این موضوع شکل گرفت و گروه‌های مخالف و موافق در مقابل هم صف‌آرایی کردند.

در این زمینه سؤالاتی مطرح می‌شود از قبیل این که چرا به جنبه‌های اخلاقی و حقوقی مسأله‌ای به این مهمی توجه چندانی نمی‌شود؟ یا این که چرا قوانین و مقررات در این باب ناقص و دچار کمبودهای اساسی در پاسخ به سؤالات بسیاری در این باره می‌باشند؟ لذا لازم است متخصصین مربوط با بررسی فقهی، حقوقی و اخلاقی بیشتر در شبیه‌سازی، پاسخگوی سؤالات مطروحه باشند و با تدوین قانون مناسب راه برای آزادی و هرج و مرج و تخلفات در این زمینه بسته شود.

جنبه‌های اخلاقی، حقوقی و فقهی شبیه‌سازی انسان

بخش اول: مفهوم‌شناسی، شیوه‌ها و گونه‌شناسی شبیه‌سازی

الف - مفهوم‌شناسی

شبیه‌سازی که به آن کلونینگ «Cloning» گفته می‌شود، از کلمه یونانی کلون «Clon» به معنی قلمه‌زدن، جوانه‌زدن و تکثیر کردن گرفته شده است و کلونینگ هم عبارت است از بریدن و تکثیر کردن. شباهت شبیه‌سازی با قلمه‌زدن

در این است که در هر دو روش، عمل تولید مثل، بدون انجام لقاح انجام می‌گیرد. در قلمه‌زدن، شاخه یا ریشه‌ای را از درخت جدا کرده و در جای دیگر می‌کارند و بعد از مدتی این شاخه یا ریشه، ریشه دوانده و مواد غذایی خود را از خاک می‌گیرد و رشد می‌کند. (خرمی، ۱۳۸۲ ش.). در عمل شبیه‌سازی هم، بدون عمل لقاح تولید مثل می‌گردد.

در علم زیست‌شناسی، کلونینگ عبارت است از تولد موجود زنده بدون آمیزش جنسی. هریک از موجودات جدید را کلون می‌گویند. کلون‌ها از نظر ژنتیکی (وراثت) شبیه هم هستند و اگر تعداد آن‌ها زیاد باشد، تشکیل کولونی «colony» می‌دهند. کولونی عبارت است از گروهی از ارگانیس‌ها یا گروهی از سلول‌ها که از یک ارگانیس واحد بدون آمیزش جنسی تکثیر یافته باشند و به زبان ساده کلونینگ عبارت است از کلون‌سازی، یعنی مشابه‌سازی یا دوقلو و چند قلو سازی موجود زنده بدون آمیزش جنسی. (اشرفی، ۱۳۷۶ ش.). از لحاظ فناوری و تکنولوژی پدیده شبیه‌سازی به چند صورت قابل انجام است.

فاطمه ظاهری

ب - شیوه‌شناسی شبیه‌سازی

۱- شبیه‌سازی DNA

این روش که در اصطلاح علمی DNA Cloning یا Molecular Cloning و یا Gene Cloning گفته می‌شود، عبارت است از مجموعه عملیاتی که توسط آن قسمتی از DNA موجود مورد علاقه که قرار است شبیه‌سازی شود، به یکی از انواع موجودات ارگانیکی خود تکثیر منتقل می‌شود. معمولاً از باکتری‌های خود تکثیر یا Bacterial Plasmid ها برای این کار استفاده می‌شود. طی این شرایط DNA مورد علاقه توسط یک میزبان پردازش و تکثیر می‌شود. این تکنولوژی تقریباً از

سال ۱۹۷۰ استفاده می‌شود و از معمول‌ترین فعالیت‌ها در آزمایشگاه‌های زیست‌شناسی می‌باشد. در این روش، دانشمندان معمولاً از ژن‌های خاصی برای کپی از یک ژن خاص استفاده می‌کنند.

۲- شبیه‌سازی از طریق تولد

Reproductive Cloning گفته می‌شود که به عنوان مثال توانایی تولید حیوانی را دارد که دارای DNA مشخص می‌باشد. این DNA ممکن است از یک حیوان زنده کنونی گرفته شود یا حتی از بقایای یک حیوان مرده مربوط به سال‌های دور. گوسفندی که راجع به آن صحبت کردیم از این روش شبیه‌سازی شد. دانشمندان طی مجموعه عملیاتی که بنام Somatic Cell Nuclear Transfer به معنی انتقال هسته سلول‌های کالبدی مشهور است، مشخصات ژنتیکی موجود مورد نظر را به نطفه‌ای که تمام خواص ژنتیکی آن برداشته شده است، منتقل می‌کنند. البته نطفه جدید باید تحت مراقب‌های خاص الکتریکی و شیمیایی باشد تا توانایی تکثیر را داشته باشد. پس از آن که جنین به حد قابل قبولی از رشد رسید، آن را به داخل رحم یک حیوان ماده منتقل می‌کنند و از آن به بعد به رشد طبیعی خود تا تولد ادامه می‌دهد. هر حیوان دیگری که با این روش ساخته شود دقیقاً مشابه موجود مورد نظر نخواهد بود، چراکه برخی از ویژگی‌های نطفه از همان ابتدای شکل‌گیری از پدر و مادر به نطفه منتقل می‌شوند، اما موفقیت پروژه «Dolly» در این بود که نشان داد سلول‌های DNA یک حیوان بالغ می‌تواند برای رشد یک نطفه مورد استفاده قرار گیرد. (ساعد، ۱۳۸۶ ش).

تا قبل از این دانشمندان تصور می‌کردند سلول‌هایی که رشد می‌کنند و بالغ می‌شوند بسیاری از خواص اولیه خود را از دست می‌دهند و دیگر توانایی رشد از

ابتدا را ندارند. Dolly در سال ۲۰۰۲ هنگامی که شش ساله بود از دنیا رفت، علت مرگ او ناراحتی و بیماری در ناحیه ریه اعلام شد. دانشمندان هنوز نمی‌دانند که بیماری او ناشی از متفاوت بودن نوع تولد او دارد یا این که یک بیماری عادی بود که ممکن است گریبان‌گیر هر جاننداری شود.

۳- شبیه‌سازی جنین از طریق اشتقاق رویان

Embryo Cloning یا Therapeutic Cloning گفته می‌شود که در آن جنین انسان برای تحقیق در آزمایشگاه شبیه‌سازی می‌شود. اهمیت این موضوع در آن نیست که یک انسان، مشابه فرد مورد نظر ساخته شود، بلکه هدف آن است که با بررسی و آزمایش روی جنین شبیه‌سازی شده بتوان نارسایی‌ها و بیماری‌های مربوط به انسان را تحلیل کرده و در حد امکان به روش‌هایی برای جلوگیری از بروز آن‌ها قبل از تولد دست یافت. در این روش پس از گذشت حدود پنج روز از شکل‌گیری نطفه، سلول‌های خاصی از آن - که سلول‌های بنیادی یا Cells Stem نام دارد - برای شبیه‌سازی یا آزمایش برداشته می‌شود که با این عمل به جنین صدماتی وارد خواهد شد. این سلول‌ها تقریباً توانایی تولید هر نوع سلولی در بدن انسان را دارند و دانشمندان با استفاده از این سلول‌های خاص امیدوار هستند که روزی بتوانند درمان قطعی بیماری‌های قلبی، انواع سرطان، آلزایمر و... را پیدا کنند. (ساعد، ۱۳۸۶ ش).

ج - گونه‌شناسی شبیه‌سازی

کلونینگ انسان، تولید غیر جنسی انسانی است که از لحاظ ساختار ژنتیکی و برنامه سنتز پروتئین‌ها تقریباً کپی کاملاً مشابهی از یک انسان دیگر است. چنین

انسانی از رحم کرایه‌ای متولد می‌شود و فاقد یک پدر بیولوژیک است. امروزه کلونینگ انسانی به دو دسته تقسیم می‌شود. (صارمی، ۱۳۸۵ ش.)

۱- بازآفرینی (توالدی) و رویکردها به آن

کلونینگ به منظور تولید فرزندان: در این حالت هدف اولیه آغاز روند حاملگی و هدف نهایی تولد یافتن فرزندی است که کپی ژنتیکی فردی دیگر است. فردی که در گذشته یا در زمان حال، وجود داشته یا دارد. همانطور که گفته شد، هدف به وجود آوردن یک انسان بر اساس ترکیب ژنتیکی از پیش مشخص شده می‌باشد. موافقان، دلایل مختلفی در دفاع از کلونینگ توالدی ارائه می‌کنند و انجام کلونینگ توالدی را در شرایط زیر مجاز می‌دانند:

- زوج‌هایی که صاحب فرزند نمی‌شوند، اعم از این که قبلاً بچه‌دار شده باشند یا خیر.

- خانواده‌ای که به علت سانحه، فرزند خردسال خود را از دست می‌دهد. کلونینگ توالدی به والدین این امکان را می‌دهد که دوقلوی فرزند از دست رفته خود را به دست آورند.

- مادرانی که بنا به دلایل پزشکی رحم خود را از دست داده‌اند، برای بچه‌دار شدن می‌توانند از کلونینگ توالدی استفاده کنند.

- خانواده‌هایی که فرزندان آن‌ها بیماری ارثی داشته و خواستار آنند که صاحب فرزندان سالم بشوند.

به کمک کلونینگ توالدی می‌توان انسان‌هایی که دارای برجستگی‌های خاص همچون هوش و استعداد، زیبایی، قوای جسمانی و بیشتر هستند را تکثیر نمود. در واقع این نخستین بار است که والدین بدون آمیزش جنسی، فرزندان را

به وجود می‌آورند و والدین می‌توانند صفات و خصوصیات فرزندان خود را از پیش تعیین کنند. فرزندان به جای آن که موهبتی الهی تلقی گردند، بیشتر محصولات از پیش سفارش داده شده‌ای هستند که ویژگی‌های آنان از قبل معلوم است، همچون تولیدات یک کارخانه که انسان‌ها را به تولید انبوه رسانیده است. بسیاری به فرزندان حاصل از کلونینگ به چشم یک ذخیره خوب و قابل اعتماد برای اهدای عضو می‌نگرند. بدین ترتیب بعید به نظر می‌رسد که این فرزندان در آینده، بتوانند جایگاه حقوقی مناسبی همچون دیگر «اعضای جامعه انسانی» کسب نمایند. در مجموع نقطه ضعف بزرگی که در دیدگاه موافقان کلونینگ توالدی وجود دارد این است که آنان همواره از دید والدین به قضیه نگریسته‌اند و هرگز از جایگاه فرزندان حاصل از کلونینگ جوانب امر را نسنجیده‌اند. در حالی که در جهان خلقت، هر یک از مخلوقات الهی به لحاظ خصوصیات فردی و روحی - روانی، موجودی منحصر به فرد و ممتاز در سرتا سر عالم به شمار می‌رود. چگونه می‌توان این حق طبیعی را از انسانی سلب نمود و جایگاه او را در نظام طبیعت در حد کپی ژنتیکی یک انسان دیگر تنزل داد؟ نسخه‌ای کپی شده که در هر قدم و هر مرحله از زندگی خود با نسخه اصل مقایسه می‌شود و روشن است که فشار روانی قابل ملاحظه‌ای را تحمل خواهد کرد. فردیت و هویت شخصی کودکان کلون شده به شدت تحت تأثیر انسان‌های قبل از خود «نسخه اصل» خواهد بود و حقوق انسانی و شهروندی آن‌ها نیز جایگاه تعریف شده‌ای ندارد. چنین انسانی بیش از آن که هدیه‌ای الهی به پدر و مادر باشد، محصول دستکاری انسان‌های دیگر در نظام توالد و تکوین بوده و هویت خود را در وجود کس دیگری معنی شده می‌یابد و همچنین پیدایش چنین انسان‌هایی در جامعه بشری، نه تنها طرز تلقی اجتماع از فرزندان و خانواده را دستخوش تغییر می‌نماید، بلکه روابط خانوادگی را نیز بر هم

می‌زند، چراکه در اجتماع جدید، فرزندان، برادر دوقلوی پدر یا خواهر دوقلوی مادر خود هستند.

۲- پژوهشی (درمانی) و رویکردها به آن

کلونینگ به منظور تحقیقات پزشکی: در این حالت هدف اولیه، به دست آوردن سلول‌های بنیادی «Stem Cell» از رویان حاصل و هدف نهایی توسعه تحقیقات پزشکی به منظور شناخت مکانیسم ناهنجاری‌های مادرزادی، ابداع درمان‌های جدید برای بیماری‌ها و... می‌باشد.

قضیه در مورد کلونینگ درمانی به مراتب پیچیده‌تر است. با استفاده از این فناوری می‌توان به نسوجی دست یافت که سازگاری ایمنولوژیک با بدن گیرنده داشته باشد و در مورد بیماری‌هایی همچون کره‌هانتینگتون، پارکینسون، مالتیپل اسکلروز، سکته قلبی و... به عنوان درمان قطعی به کار رود. میلیون‌ها بیمار در سرتاسر دنیا از نتایج چنین پژوهشی سود خواهند برد، ولیکن از سوی دیگر انجام این تحقیقات مستلزم ایجاد و آنگاه تخریب رویان در حال رشد است. آیا می‌توان برای مقاصد خود، هرچند بشردوستانه، اقدام به ایجاد یک رویان انسانی نمود. باید به یاد داشت که چنین رویانی نقطه آغازین زندگی تمام ابنای بشر بوده است. نمی‌توان رشته حیات این مجموعه سلولی را که در آغاز راه زندگی است به منظور انجام تحقیقات پزشکی قطع نمود. به هر حال، ارزیابی سود و زیان این فناوری کاری است بس پیچیده و دشوار، چراکه از یک سو نوید بخش منفعت احتمالی عظیمی برای بشریت است و از سوی دیگر شبهات اخلاقی و نگرانی‌های متعددی را در سطح اجتماع به دنبال دارد. آنچه که بر پیچیدگی این قضیه می‌افزاید این است که اولاً نمی‌توان مطمئن بود که دانشمندان بتوانند به آنچه که ادعا می‌کنند

دست یابند. ثانیاً ممکن است راه‌های جایگزین دیگری وجود داشته باشد که بتواند همین فواید را بدون مشکلات اخلاقی فوق‌الذکر به همراه داشته باشد. چنین جایگزین‌هایی تاکنون در حد پیشنهادهایی همچون استفاده از سلول‌های بنیادی بالغین مطرح گشته‌اند.

عمده نگرانی‌هایی که مخالفان پیرامون قانونی‌شدن کلونینگ درمانی ابراز می‌دارند، حول و حوش دو محور است:

نخست آن که تخریب سلول‌های رویان اولیه که به منزله بی‌حرمتی به زندگی تازه تشکیل‌شده انسانی و نقطه آغازین حیات بشریت است. دوم این که بیم آن می‌رود که اگر تنها کلونینگ توالدی ممنوع گشته و کلونینگ درمانی آزاد گذاشته شود، از آنجا که مراحل ابتدایی و تکنیک انجام هر دو کاملاً مشابه است، از این آزادی رفته‌رفته سوء استفاده گردد و جنین‌هایی به منظور شبیه‌سازی انسان رشد داده شود. این نگرانی به حدی شدید است که دولت آمریکا در بیانیه‌ای خطاب به سازمان ملل به شدت از آزادگذاری کلونینگ درمانی انتقاد کرده، آن را به منزله راهی برای انجام کلونینگ توالدی دانسته است، چراکه موسسات تحقیقاتی که رویان انسانی را کلون نموده‌اند قادر به استفاده از آن به هر شکل خواهند بود، از جمله انتقال رویان به یک رحم کرایه‌ای و تبدیل آن به یک نوزاد انسان.

در مقابل طرفداران کلونینگ درمانی علیرغم ارزش و احترامی که برای زندگی تازه آغاز شده در قالب رویان انسانی دارند بر این باورند که شأن انسانی و جایگاه حقوقی رویان شش‌روزه به هیچ‌وجه با یک انسان بالغ برابری نمی‌کند و بنابراین مشکلات اخلاقی ناشی از نابودشدن این رویان به مراتب سبک‌تر از آن چیزی است که مخالفان ادعا می‌کنند. اینان افرادی هستند که یک «ارزش حد واسط» برای رویان انسان قائل هستند و معتقدند استفاده از رویان انسانی که

نخستین مراحل تکامل را طی می‌کند در صورتی که در چارچوب قوانین مدون و دقیقی صورت بگیرد، بلامانع است. گروهی دیگر نیز معتقدند رویان، مجموعه‌ای از سلول‌هاست و این مجموعه ارزشی بیش از دیگر سلول‌های بدن ندارد. بنابراین، انجام پژوهش‌های سلول اجدادی و کلونینگ درمانی همچون دیگر تحقیقات سلولی و بیولوژیکی مولکولی بوده و عاری از هرگونه مشکل اخلاقی می‌باشد. از سوی دیگر، باید خاطر نشان ساخت که پرورش این رویان‌ها به منظور تخریب صورت نمی‌گیرد، بلکه به منظور خدمت به زندگی انسان‌ها و پیشرفت دانش پزشکی انجام می‌شود و به منظور جلوگیری از پرورش طولانی مدت رویان و سوء استفاده‌های بعدی، آزمایش‌ها فقط بر روی رویان‌هایی که کمتر از ۱۴ روز عمر دارند انجام خواهد شد. در این مرحله هنوز تمایز ارگان‌ها آغاز نشده است. موافقان از مجموعه قوانینی حمایت می‌کنند که انجام کلونینگ درمانی را در محدوده و چارچوب مشخصی آزاد می‌گذارند و با نظارت بر نحوه انجام آن جلوی تجاوز از حدود و قوانین را می‌گیرد. اینان بر این باورند که فواید حاصل از کلونینگ درمانی به حدی زیاد است که نمی‌توان به علت اشکالات اخلاقی مطرح شده، از این فناوری چشم‌پوشی کرد. (صارمی، ۱۳۸۵ ش).

بخش دوم: عکس‌العمل‌ها یا فرایند جرم‌انگاری شبیه‌سازی

با توجه به این که قرن بیست و یک قرن فناوری زیستی می‌باشد و در این زمان تمام جنبه‌های زندگی بشر دستخوش تحولات این تکنولوژی خواهد شد، لازم است که در کنار مطالب گوناگون ژنتیکی و زیست‌شناسی با مباحث اخلاقی، حقوقی و فقهی شبیه‌سازی و بیم و هراس‌هایی که این فناوری ایجاد می‌کند و همچنین امیدهایی که این فناوری برای زندگی بهتر فراهم می‌سازد، به طور کامل آشنا شویم.

در این بخش به بیان و شرح دیدگاه رهبران جهانی و مذهبی در مورد پدیده شبیه‌سازی می‌پردازیم و همچنین جنبه‌های حقوقی شبیه‌سازی ارائه می‌گردد.

الف - پیامدها و عکس‌العمل‌ها نسبت به شبیه‌سازی

۱- پیامدهای مثبت

با کمک محققان و مهندسان ژنتیک می‌توان حیواناتی را به وجود آورد که از اعضای بدن آنها برای پیوند انسان‌ها استفاده شود یا از طریق جراحی ژنتیک سلول‌های سالم‌مانده از عضو آسیب‌دیده را به یک عضو کامل تبدیل کرد، همچنین از موادی که حیوانات در بدنشان تولید می‌کنند، در داروسازی استفاده کرد یا به کمک شبیه‌سازی حیوانات، نسل گونه‌هایی از موجودات زنده را که در حال انقراض هستند، حفظ کرد یا با پیوند عضو انسان شبیه‌سازی شده به کسی که از او شبیه‌سازی شده است، برای طولانی کردن مدت عمر شخص اصلی «ایجاد اندام یدکی»، استفاده نمود. (خرمی، ۱۳۸۲ ش.) از دیگر موارد مثبت می‌توان جفت‌های نازا را صاحب فرزند دارای ژن‌های مادری یا پدیری نمود و با بکارگیری درست فناوری کلونینگ می‌توان فعالیت سلول‌های آسیب‌دیده را با تکثیر سلول‌های جدید و جایگزین کردن آنها تجدید کرد. تنظیم جنس کودکان و انسان‌ها در آینده و به وجود آوردن انسان‌های سالم برای جبران خطرهای ناشی از بیماری‌های ارثی نهفته در برخی ترکیب‌های جنسی همگی از آثار مثبت شبیه‌سازی می‌باشند.

۲- پیامدهای منفی

شبیه‌سازی انسانی پیامدهای منفی متعددی دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱-۲- پیامد اخلاقی: از نظر اخلاقی راهی را برای عدم تشکیل خانواده، عدم تحمل مشکلات آن و روی آوردن به طرق نامشروع اشباع غریزه جنسی و قناعت کردن به شبیه‌سازی برای کسب فرزند باز می‌کند و هر زن و مرد به دل خواه خود بچه‌ای را از بانک نطفه «یا از نطفه‌های منعده کلون‌شده» اختیار می‌کنند.

«ریموند فلین» رئیس اتحاد ملی کاتولیک‌های آمریکا و سفیر سابق آمریکا در واتیکان گفت: «بعضی شبیه‌سازی را یک پیشرفت پزشکی می‌خوانند، به عقیده من این یک پسرفت اخلاقی است. تولید مثل اکنون به دست بشر افتاده است، در حالی که این حقی است که به پروردگار تعلق دارد».

۲-۲- پیامدهای هویتی: انسان‌هایی که از این طریق متولد می‌شوند، فاقد هویت خانوادگی بوده، نه پدر و نه مادر و نه برادر و نه هیچ کس دیگری را جز شبیه خود ندارند. این کار تدریجاً سبب مرگ عواطف در میان انسان‌ها می‌شود، و از نظر حقوقی نیز همین مشکل فقدان هویت وجود دارد.

«فرانسیس فوکویاما» می‌گوید: «... شبیه‌سازی، فرم غیرطبیعی تولید مثل است که به همان اندازه روابط غیر طبیعی میان والدین و کودکان ایجاد می‌کند. فرزند «کلون شده» روابط غیر قرینه با والدین خود برقرار می‌کند. چون از سویی فرزند است و از سویی از لحاظ ژن با یکی از والدین خود دوقلو محسوب می‌شود. در عین حال، با دیگری هیچ تشابه ژنی ندارد. از والدین، آنی که ژنش هیچ تشابهی با ژن فرزندش ندارد، در واقع باید فرزندی را پرورش دهد که از لحاظ خصوصیات ژنتیکی هیچ تفاوتی با همسرش ندارد. سؤال اینجاست زمانی که این فرزند به بلوغ برسد، این والدین چگونه با وی برخورد خواهند داشت؟...»

۳-۲- پیامدهای جسمانی: بسیاری از پزشکان معتقدند انسان‌هایی که از این طریق به وجود می‌آیند از نظر جسمی مشکلات و کمبودهای فراوانی دارند، به

خصوص این که تجربه نشان داده است که هرگونه انحراف از مجاری طبیعی با مشکلات متعددی همراه خواهد بود، مثلاً، استفاده از غیر شیر مادر یا توسل به سزارین در مواردی که ضرورت ندارد، همیشه انبوهی از مشکلات را به همراه دارد. (خرمی، ۱۳۸۲ ش.)

در حقیقت خطراتی که در شبیه‌سازی، پستانداران را تهدید می‌کند، بسیار زیاد هستند. حتی بعد از ۴ سال کار و تمرین با شبیه‌سازی حیوانات، درصد شکست هنوز بسیار بالا است و ۹۸٪ از جنین‌ها هرگز کشت نمی‌شوند یا در زمان بارداری و بعد از تولد می‌میرند. حیواناتی که زنده می‌مانند، تقریباً جثه‌ای دو برابر بزرگ‌تر از حیواناتی که طبیعی به دنیا می‌آیند، دارند و اغلب از فقر سیستم‌های ایمنی، مشکلات قلبی و اندام‌های بزرگ برخوردارند. (مجله حیات نو، ۱۳۸۰ ش.) و همچنین شبیه‌سازی، پیری زودرس را به دنبال خواهد داشت. (هفته‌نامه افق حوزه، ۱۳۸۲ ش.)

فاطمه ظاهری

۴-۲- عوارض عاطفی و روانی: فرزند شبیه‌سازی شده چون پدر مشخصی ندارد، به کمبودهای عاطفی و ناراحتی‌های روانی دچار شده، سرافکنندگی و اندوه جانکاهی را تحمل می‌کند. بچه‌های یتیم، بی‌پدر هستند، ولی بی‌کس نیستند، اما این قبیل بچه‌ها هم بی‌پدرند و هم بی‌کس.

۵-۲- انقراض نسل‌ها و تنوع آفرینش: شبیه‌سازی انسان در نهایت به تولید و سیادت نسلی خاص «نژاد برتر» و انقراض گونه‌های دیگر بشر می‌انجامد. این در حالی است که نظام هستی بر تمایز و تفاوت گونه‌ها پایه‌ریزی شده، حذف تنوع در حقیقت، به معنای به خطر افتادن بقای نسل بشر می‌باشد.

«شبیه‌سازی با اصل تنوع مخلوقات که خداوند متعال نظام هستی را بر پایه آن آفریده است و در آیات قرآن مکرراً به آن اشاره کرده است، مخالف است و

تنوع حکیمانه مخلوقات را از بین می‌برد و نظام زندگی اجتماعی و قواعد اخلاقی و حقوقی را در هم می‌ریزد». (مهاجری، ۱۳۸۱ ش.).

از سوی دیگر اگر انسان‌های هم‌شکل با خصوصیات فیزیولوژیک کاملاً مشابه (با اثر انگشت، گروه خون و «دی.ان.ای» واحد) متولد شوند، نظامات قانونی و حقوقی به هم می‌ریزد و شناسایی هویت انسان‌ها ناممکن می‌شود.

۶-۲- پیامد ابزاری و سیاسی: شروع پرونده شبیه‌سازی، شاید در دست دانشمندان و محققان باشد، اما آینده آن را معادلات سیاسی و منافع فردی و گروهی رقم می‌زند. بسیاری از اکتشافات بشری در حال حاضر در مسیر نابودی انسان بکار برده می‌شود. بمب‌های هسته‌ای انبارشده در دنیا به تنهایی کافی است که ده‌بار زمین را نابود کند. دیوانگانی که امروزه بر جهان حکم می‌رانند و آرزوی جاودانگی و حاکمیت همیشگی را در سر می‌پروراند، بسیارند. اگر این فناوری به همین صورت ادامه یابد و روزی به دست یکی از دیکتاتورهای جهان بیفتد، چه اتفاقی خواهد افتاد؟

ب - عکس‌العمل‌ها یا فرایند جرم‌انگاری شبیه‌سازی انسان

تحولات و پیشرفت‌های علمی همواره با خود، مسائل و پدیده‌های نوظهوری را برای جامعه انسانی به همراه دارد. معمولاً سال‌ها طول می‌کشد تا نظام‌های مختلف اجتماعی بتوانند خود را با این رهاوردهای نوین بشری وفق دهند. این تأخیر تا حدود زیادی به علت عدم تبیین جوانب مختلف، موضوعات جدیدی برای تصمیم‌گیرندگان و رهبران فکری و سیاسی جامعه است. در این مورد به بیان و شرح دیدگاه رهبران جهانی و مذهبی در مورد پدیده شبیه‌سازی می‌پردازیم.

۱- واکنش‌های جهانی در مورد شبیه‌سازی

در مورد شبیه‌سازی نگرانی‌هایی در سطح جهان به چشم می‌خورد که از صحبت‌های عده‌ای از افراد سرشناس بین‌المللی کاملاً نمایان است. حتی برخی از مجریان شبیه‌سازی را به واکنش واداشته است. به عنوان مثال، آقای ریون در مورد احتمال پیشگیری و منع وی از انجام عملیات شبیه‌سازی می‌گوید: «اگر در خشکی برای من ممکن نباشد در آب‌های اقیانوس‌ها عمل شبیه‌سازی را به انجام خواهم رساند». (دزیر، ۱۳۸۲ ش.)

ژاک شیراک، رئیس جمهور فرانسه، همانندسازی انسان را یک اقدام جنایت کارانه خواند و خواستار ممنوع‌شدن آن در سطح جهان شد. او این عمل را مخالف حیثیت و شرافت انسانی و از نظر کشور فرانسه، محکوم دانست و از همه کشورها خواست تا با پیشنهاد فرانسه و آلمان درباره جلوگیری از شبیه‌سازی، همراهی کنند.

فرانس کمپ مائوس، اسقف شهر لیمبورگ آلمان نیز با اشاره به طرح این عملیات، در آمریکا می‌گوید:

«تلاش برای شبیه‌سازی، می‌تواند به پدیدآمدن نوعی برده‌داری نوین منجر شود و زمانی که انسان کالای تحقیقاتی شود، غرور و آزادی خود را از دست می‌دهد و وابسته به هوی و هوس‌های به وجودآمده، خواهد شد». (خبرنامه حقوق و فناوری، ۱۳۸۲ ش.)

مقامات آلمان نیز، بلافاصله اعلام کردند که آزمایش کلونینگ جنین انسان در آلمان، جرم علیه دولت (و در نتیجه جامعه) محسوب می‌شود و تا پنج‌سال محکومیت زندان را در پی دارد. در انگلستان، برای کلونینگ انسان اجازه نامه لازم است و برای این کار هیأتی از طرف دولت تعیین شده است و این هیأت نیز از

صدور چنین اجازه‌ای، خودداری می‌کند. متجاوزان از این امر، به ده سال زندان محکوم خواهند شد. این کشور، در سال ۲۰۰۱ میلادی عمل شبیه‌سازی پژوهشی یا درمانی را قانونی اعلام کرد. در ژاپن، هر نوع تحقیق و پژوهش درباره همانندسازی انسان ممنوع است و اقدام به چنین عملی مجازات زندان تا ده سال و جریمه نقدی تا ده میلیون ین (معادل ۸۵ هزار دلار) را در پی دارد. مقامات چین، سایت‌های اینترنتی از قبیل «یاهو» و «ام.اس.ان» (متعلق به شرکت مایکروسافت) را وادار کرده‌اند که نشر داستان‌ها و گزارش‌های منفی و ناگوار پیرامون بیوتکنولوژی انسانی به زبان چینی را محدود کنند و برای این منظور تهدید کرده‌اند که امتیاز فعالیت آن‌ها در چین را لغو خواهند کرد. در هنگ‌کنگ، همانندسازی آدمی منع شده است و در تایوان نیز لایحه ممنوعیت آن، در شرف تصویب می‌باشد. (سعیدی‌نژاد، ۱۳۸۱ ش.)

همچنین سنگاپور، اسرائیل و کشورهای دیگر به این موضوع اشاراتی داشته‌اند که اگر ایالات متحده آمریکا به سبب دغدغه‌های اخلاقی خود، به محدود ساختن تلاش‌های خود در چنین زمینه‌هایی ادامه دهد، آن‌ها علاقمند خواهند بود که در حوزه سلول‌های بنیادی و سایر حوزه‌های مشابه، به پژوهش پرداخته و آن را ادامه دهند. البته ایالات متحده، مجموعه‌ای گسترده از مقررات در محافظت از سوژه‌های انسانی در آزمایش‌های علمی پدید آورده، که دلیل عمده آن، فعالیت‌های مؤسسات ملی بهداشت در این زمینه بود. مؤسسات ملی بهداشت در نخستین سال‌های فعالیت خود، یک نظام بازبینی هم‌تراز برای ارزیابی پیشنهادهای پژوهشی برقرار کردند، ولی در تشخیص مخاطرات قابل قبول، که سوژه‌های انسانی در امر پژوهش را تهدید می‌کنند، به خواست‌ها و نیازهای جامعه علمی گردن نهادند. با فاش شدن رسوایی بیمارستان ویژه درمان بیماری‌های مزمن یهود در سال ۱۹۶۳ یا رسوایی

مربوط به سیفلیس در سال ۱۹۷۲ عدم کارایی این نظام به اثبات رسید. این حوادث، به تدوین مقررات تازه فدرال در سال ۱۹۷۴ منجر شد که هدف از آن، محافظت از سوژه‌های پژوهشی در طول تحقیقات بود و این امر، به تشکیل کمیسیون ملی حفظ سوژه‌های پژوهش‌های زیست پزشکی و رفتار منجر گردید. (سعیدی‌نژاد، ۱۳۸۱ ش.)

در حال حاضر طبق قوانین فدرال آمریکا استفاده از درآمدهای مالیاتی برای شبیه‌سازی انسان ممنوع است. در اوت سال ۲۰۰۲، آلمان و فرانسه از کوفی عنان دبیر کل سازمان ملل دعوت کردند که پیش‌نویس ممنوعیت شبیه‌سازی انسانی را برای اجرا به سراسر دنیا ابلاغ کند. در مجموع، از نوامبر سال ۲۰۰۱، ۲۴ کشور شبیه‌سازی کودکان را ممنوع کرده‌اند که آلمان و فرانسه، هند، ژاپن، آرژانتین، برزیل، آفریقای جنوبی و انگلستان، از آن جمله هستند.

سازمان بهداشت جهانی در قطعنامه‌ای که در تجمع جهانی سالانه این سازمان به تصویب اکثریت رسید، شبیه‌سازی انسان را از تولید مثل غیر جنسی، غیرقابل قبول خواند. این قطعنامه، در کمیته سازمان بهداشت جهانی به تصویب رسید. این سازمان اعلام کرده که، استفاده از تولید مثل غیر جنسی، به منظور شبیه‌سازی انسان، از نظر اخلاقی غیر قابل قبول و مخالف ارزش و اخلاقیات انسان است و از دبیر کل سازمان بهداشت جهانی خواسته است تا در مورد تأثیرات فنون تولید مثل غیر جنسی حیوانات و گیاهان بر سلامت انسان، به تحقیق بپردازند.

همچنین سازمان جهانی یونسکو با بیان مسأله استنساخ، از سازمان ملل خواست تا هرچه سریع‌تر، بیانیه‌ای صادر کند که در آن، یک شرکت تحقیقاتی آمریکایی متعلق به «بربگت بویسلیر» را که ادعای شبیه‌سازی کرده است متوقف

کند. یونسکو همچنین، خواستار توقف کلیه بحث‌ها و آزمایش‌های علمی‌ای شد که در این مورد صورت می‌گیرد. (خبرنامه حقوق فناوری، ۱۳۸۲ ش.)

علاوه بر این‌ها، فعالیت‌های بین‌المللی که منشأ تدوین کنوانسیون‌ها، اعلامیه‌ها و اسناد بین‌المللی است، در این زمینه نیز، آغاز شده است و به موازات تحولات سریع علمی و فناوری‌های بیولوژیکی، تکمیل و تنظیم اسناد در دست اقدام است. از جمله این فعالیت‌ها می‌توان به «بیانیه جهانی ژنوم انسانی و حقوق بشر»، مصوب ۱۹۹۷ کنفرانس عمومی یونسکو، «کنوانسیون حمایت از حقوق بشر و کرامت انسانی در رابطه با کاربرد زیست‌شناسی و پزشکی» مصوب آوریل ۲۰۰۱ میلادی، «کنوانسیون حقوق بشر و زیست پزشکی» و تصمیم شماره ۲۰۲ شورای اروپا ۱۹۹۷ در خصوص پیش‌نویس پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق بشر و زیست پزشکی در ممنوعیت شبیه‌سازی مولد انسان (در چارچوب اتحادیه اروپا) اشاره کرد. سازمان ملل متحد (و مشخصاً کمیته حقوقی مجمع عمومی این سازمان) به تازگی، اقداماتی را در زمینه تهیه و تدوین یک کنوانسیون بین‌المللی برای مقابله با شبیه‌سازی مولد انسان به انجام رسانده و درصدد است این کنوانسیون را به دولت‌ها ارائه نماید. از جمله فعالیت‌های کمیته ششم، بررسی طرح پیشنهادی ارائه شده به منظور تدوین یک کنوانسیون راجع به ممنوعیت شبیه‌سازی مولد انسان بود. عنوان مزبور (به صورت برنامه کار ۱۷۴) به پیشنهاد فرانسه و آلمان در برنامه اجلاس ۵۶ مجمع عمومی گنجانده شد و کمیته ششم نیز در نشست بیست و هفتم خود در ۱۹ نوامبر ۲۰۰۱، آن را بررسی کرد. در این زمینه کمیته ششم، پیش‌نویس قطعنامه‌ای با عنوان «کنوانسیون بین‌المللی مقابله با شبیه‌سازی مولد انسان» را که از سوی نماینده فرانسه ارائه شده بود، بدون رأی‌گیری، تصویب و به مجمع عمومی ارائه کرد. مجموع عمومی هم آن را در نوامبر ۲۰۰۱ با بررسی گزارش کمیته

ششم، به تصویب رساند و نیز مجمع عمومی طی قطعنامه‌ای در دسامبر ۲۰۰۲ تصمیم گرفت کمیته ویژه‌ای را تأسیس کند تا جزئیات طرح مربوط به کنوانسیون مذکور بررسی شود. (دنیر، ۱۳۸۲ ش.)

۲- جهان مسیحیت

واتیکان اعلام کرد تولید اولین نوزاد شبیه‌سازی شده بیانگر نوعی باور وحشیانه است که فاقد اصول اخلاقی و انسانی است. کلیسای کاتولیک روم زندگی را هدیه‌ای خدادادی، نه یک تولید صنعتی دانسته و شبیه‌سازی را مداخله در کار خدا می‌داند. ریموند فلین می‌گوید: «تولید مثل انسان اکنون به دست بشر افتاده است، در حالی که این امر به پروردگار تعلق دارد.» کلیسای کاتولیک کوشش برای شبیه‌سازی انسان را به صورت قطعی محکوم نموده و این اقدام را غیر اصولی و خلاف کرامت انسانی می‌داند. نگرش کلیسای کاتولیک تفاوتی بین شبیه‌سازی انسان و درمان ژنتیکی نمی‌بیند بدین گونه هر دو را نپذیرفته برای این که در مورد اخیر جنین شکل گرفته متعاقباً نابود می‌شود و این برخلاف ابتدایی‌ترین حق بشر یعنی حق زندگی می‌باشد. بنابراین، کلیسای کاتولیک مخالفت آشکار خود را نسبت به این موضوع اعلام کرد. بر این اساس، انتقاد کلیسای کاتولیک به شبیه‌سازی انسان بیشتر ریشه الهی و اخلاقی داشته است که بزرگ‌ترین مشکل آن‌ها از بین بردن کرامت انسانی و استفاده ابزاری از بشر و کاهش ارزش و نقش خانواده بوده است. (محقق داماد، ۱۳۸۴ ش.)

همچنین نکته‌ای که در کلام روحانیان مسیحی زیاد به چشم می‌خورد این نکته است که این شبیه‌سازی دخالت در کار خداوند است، ولی این سخن نادرستی است، چراکه شبیه‌سازی منافاتی با خدایی خدا ندارد، زیرا آن هم کار خداست،

مثل دانه‌ای که ما می‌کاریم و تبدیل به گیاه و درخت می‌شود، این هم کار خداست. از این گذشته، این اکتشاف جدیدی نیست. این عمل میلیون‌ها سال است که در جهان اطراف ما توسط قانون الهی حاکم بر طبیعت رخ می‌دهد. از موجودات تک‌سلولی گرفته تا بسیاری از گیاهان و جانداران بدینوسیله تولید می‌کنند و قلمه‌زنی درختان و گیاهان برای تولید و تکثیر آنها در بدوی‌ترین جوامع انسانی به چشم می‌خورد.

از این نمونه که بگذریم، شبیه‌سازی انسان‌ها نیز پدیده نوینی نیست، هزاران سال است که این پدیده توسط قدرت الهی در طبیعت رخ داده است. دوقلوها و چندقلوها از تقسیم یک سلول تخم به وجود می‌آیند. به عبارت دیگر از لقاح اسپرم و تخمک، یک سلول (تخم) تولید می‌شود که تمام مشخصات یک موجود زنده در آن بالقوه وجود دارد. این تخم در مرحله بعد به دو، چهار و... تقسیم می‌شود. پس بحث مداخله در کار نیست، چراکه ایجاد روح و رشد حیات در جنین شبیه‌سازی شده نیز کار خدا است. اگر انتقاد هست به خاطر پیامدهایی است که بر شبیه‌سازی مترتب می‌شود و به جهت بهره‌برداری سوء بشر از قانون الهی حاکم بر طبیعت است که انجام می‌گیرد. (مهاجری، ۱۳۸۲ ش.).

۲- جهان اسلام

از دیدگاه فقهای اسلامی شبیه‌سازی انسان حرام است و آنها دلایل متعددی را علیه آن اقامه کرده‌اند. از دیدگاه آنها شبیه‌سازی انسان را به دلایل فقهی، اخلاقی، اجتماعی، روانشناختی و دلایل دیگر علمی حرام اعلام کرده‌اند. آنها شبیه‌سازی انسان را به عنوان ابزاری برای تضعیف اعتقادات مذهبی، دخالت در آفرینش خداوندی، هتک حرمت انسان، آشفتگی زندگی خانوادگی و گسست در نسب انسانی قلمداد کرده‌اند. بنابراین آنها شبیه‌سازی را به مثابه تولد انسان

نامشروع می‌دانند. از این دیدگاه رأی فقهای مسلمان و کاتولیک با یکدیگر یکسان است. سازمان‌های اسلامی و اشخاص مستقل مکرراً بر این موضوع تاکید کرده‌اند. در جهان اسلام مخالفت‌ها از شدت بیشتری با وجود آرای متفاوت برخوردار بوده است که ما نظر برخی از علمای اسلام را در دو بخش بیان می‌کنیم:

۱-۳- اهل سنت: مجمع پژوهش‌های اسلامی دانشگاه الازهر قاهره که بالاترین مرجع دینی اهل تسنن به شمار می‌رود، روش شبیه‌سازی را حرام اعلام کرد. به گزارش شبکه تلویزیونی الجزیره در این فتوا آمده است: شبیه‌سازی حرام است و باید با آن مقابله کرد و با استفاده از هر وسیله‌ای از آن جلوگیری کرد.

یوسف القرضاوی، مفتی مصری مقیم قطر، به شدت شبیه‌سازی را محکوم و آن را مغایر با اختلاف و تنوع در خلقت دانست. شورای روابط اسلام و آمریکا نیز اعلام کرد که کارشناسان مسائل اسلامی با شبیه‌سازی انسان صریحاً مخالفت کرده‌اند، همچنین اتحادیه عرب و سازمان کنفرانس اسلامی اخیراً با صدور بیانیه‌ای مخالفت صریح خود را با پروژه شبیه‌سازی اعلام کردند. «مجمع بررسی‌های اسلامی» کسانی را که تکنولوژی شبیه‌سازی را بر روی انسان انجام می‌دهند، محارب دانسته است. (قرضاوی، ۱۳۸۲ ش). سازمان اسلامی علوم پزشکی نشستی را با حضور علمای اسلامی و پزشکان متخصص در کشور مغرب برگزار کردند و در اعلامیه پنج ماده‌ای شبیه‌سازی را محکوم کردند. (مهاجری، ۱۳۸۱ ش).

۲-۳- علمای شیعه: شریعت اسلام پاسداری از پنج اصل کلی، ضروری و حیاتی «دین، نفس، عقل، نسل و مال» محور احکام و اهداف خویش قرار داده است و هر اقدامی که هریک از این پنج اصل را که پایه‌های زندگی فردی و اجتماعی سالمی را تشکیل می‌دهند، مورد تهدید قرار دهد مشکل‌آفرین و فسادبرانگیز و در نتیجه ناروا و نامشروع به شمار می‌آورد. به نظر می‌رسد برخی از مسائلی که درباره

شبیه‌سازی ارائه‌شده همچنان وجود داشته باشد، اما درک واضح و درستی از مکانیزم ارتباط تکنولوژی جدید و بسیاری از تغییراتی که در آن ایجاد شده وجود ندارد. بنابراین مناسب است قبل از قضاوت درباره چنین موضوعی یک بررسی و مطالعه دقیق و همه‌جانبه در مورد آن انجام شود تا به یک دانش و قضاوت منصفانه و معقولانه تری دست پیدا کنیم.

برخی از علمای شیعه، «اصالة الاباحه» را به عنوان نقطه آغازین انتخاب کرده و مدعی شده‌اند که تمامی استدلال‌های عرضه‌شده بر ضد شبیه‌سازی انسان برای تحریم آن ناکافی می‌باشد. آن‌ها اظهار می‌کنند که شبیه‌سازی یکی از آخرین دستاوردهای بشر بوده که افق روشنی به سوی معرفت الهی باز نموده و به صورت بسیار سودمندانه و بدون واهمه از ایجاد خلل در آفرینش بشر می‌توان از آن بهره جست. از منظر این دیدگاه، علمای شیعه از کاتولیک‌ها و علمای سنی متمایز شده‌اند، چراکه استدلال این علما بر پایه اصول شیعی منطبق می‌باشد. مراجع عظام فعلی شیعه شبیه‌سازی حیوانات را بالاتفاق جایز می‌دانند، اما درباره شبیه‌سازی انسان نظرات مختلفی دارند.

در ذیل توجه خوانندگان را به سؤالات و پاسخ‌ها در مورد شبیه‌سازی حیوانات جلب می‌کنیم:

سؤال: از آنجا که در قرن بیستم شاهد رشد حیرت آور علم پزشکی هستیم... آیا مشابه‌سازی حیوان زنده توسط تکثیر سلول‌های وی «کلوناژ» جایز است؟ (سلولی از حیوان زنده اخذ می‌شود و با تکثیر آن سلول از طریق اطلاعات DNA حیوانی با همان خصوصیات قبلی ایجاد می‌کنند). (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، گنجینه استفتانات)

در جواب این استفتاء مراجع عظام چنین فرموده‌اند:

آیت الله بهجت^۱: «ظاهراً اشکالی به نظر نمی‌رسد.»

آیت الله خامنه‌ای: «این کار فی نفسه اشکال ندارد.»

آیت الله سیستانی^۲: «مانعی ندارد.»

آیت الله صافی گلپایگانی: «اگر مستلزم خلاف شرع نباشد، بنفسه اشکال

ندارد.»

آیت الله مکارم شیرازی^۳: «این کار در مورد حیوانات اشکالی ندارد.»

آیت الله نوری همدانی: «در غیر انسان جایز است.»

آیت الله فاضل لنکرانی: «دلیلی بر حرمت این عمل بر حسب عنوان اولی به

نظر نرسیده است، گرچه بر حسب عناوین ثانویه اشکال دارد.»

اما در مورد شبیه‌سازی انسان از مراجع عظام سؤال شده است: «از آنجا که در

قرن بیستم شاهد رشد حیرت آور فناوری هستیم، خصوصاً پیشرفت‌هایی در علم

پزشکی حاصل شده است و یکی از آن‌ها برآیندهای مهم نوین، مهندسی ژنتیک و

بدل‌سازی (کلوناز) می‌باشد که در علم وراثت مسائل مبهم و پیچیده‌ای پیدا شده

است، بفرمائید:

الف - اگر سلول جنینی در سردخانه برای مثلاً صدسال یا بیش از آن زنده

نگاه داشته شود، سپس در رحم زنی کاشته و رویانده شود، آیا طفل ناشی از این

سلول پس از رشد و نمو و بلوغ می‌تواند از بستگان و خویشان خود مطالبه ارث

نماید؟

ب - در صورتی که دختر باکره‌ای با بهره‌گیری از فناوری بدل‌سازی

(کلوناز) دارای فرزندی از سلول جنین خود شود، در این فرض آیا حامله‌شدن وی

مشروع است؟ آیا فرزند به دنیا آمده نسخه بدل اوست یا همسانش یا دخترش؟

ج - اگر خانواده‌ای نسخه‌ای از فرزندشان را در سردخانه نگهداری کردند و پس از مرگ فرزندشان، با فناوری بدل‌سازی (کلوناژ) نسخه بدل او را در رحم مادر کاشتند و رویاندند، در این صورت آیا آفرینش انسانی برای هدفی که به خود او مربوط نیست و نفعی نمی‌رساند، جایز است؟

د - در صورتی که فناوری بدل‌سازی (کلوناژ) به قدری رشد کند که مادران بتوانند با مشاهده فرجام فرزند پس از چندسال، به کاتولوگ‌های مختلف مراجعه و چنین را گزینش کنند (طفل، سالیانی رشد می‌کند، ولی نسخه‌های دست‌نخورده‌اش در سردخانه محفوظ مانده است). چنین بارداری شرعاً چه حکمی دارد؟

در جواب این سؤالات آیت‌الله بهجت فرموده‌اند:

الف - «وراثت نیست.»

ب - «مانعی ندارد و به ولد اشبه است.»

ج - «مانعی ندارد.»

د - «از حیث تکلیف منعی بر آن نیست و از حیث معامله به نظایر آن

مراجعه شود.»

آیت‌الله سیستانی فرموده‌اند:

الف - «چنانچه تولد از منی شخص مذکور باشد، آن شخص پدر او محسوب

می‌شود و بستگان پدر، بستگان فرزند می‌شوند.»

ب - «مانعی ندارد.»

ج - «مانعی ندارد.»

د - «اشکالی ندارد.»

و نیز سؤال شده است که: آیا مشابه‌سازی و تکثیر انسان در آزمایشگاه و از

طریق روش‌های پیشرفته علمی (کلوناژ) جایز است؟

گروهی از مراجع تقلید فتوا به حرمت داده‌اند، مانند:
آیت‌الله تبریزی: «جایز نیست والله العالم.»
آیت‌الله مکارم شیرازی: «این کار جایز نیست و مفسد زیادی دارد.»
ولی عده دیگری از مراجع به عنوان اولی منعی برای آن ندیده‌اند:
آیت‌الله فاضل لنکرانی: «به عنوان اولی اشکالی ندارد، لکن اگر مفسدی بر
آن مترتب شود، به عنوان ثانوی جایز نیست.»
آیت‌الله نوری همدانی: «تحقق این عمل معلوم نیست که ممکن باشد و در
صورت امکان اگر با موازین اسلامی مخالف نباشد، اشکال ندارد.»
آیت‌الله سیستانی: «فی حد ذاته مانعی ندارد.»

ج - شبیه‌سازی انسان از نظر حقوقی

علم حقوق علم انتخاب بهترین روش قانونگذاری در یک جامعه است و هیچ
قانون و حکم و طرحی نباید اساسی‌ترین و اصولی‌ترین مبانی حیات معنوی بشر را
که همان آزادی اندیشه در تحقیق و دانش است، به خطر بیندازد. امروز قوانین
موضوعه، تصمیمات دادگاه‌ها، و رویه‌های قضایی باید حافظ رشد علمی، فنی،
صنعتی و هنری یک جامعه باشند.

شبیه‌سازی انسان، از نظر حقوقی ممکن است مشکلاتی را ایجاد کند، از جمله:
از آنجا که در شبیه‌سازی، فرد تولیدشده، کاملاً شبیه فرد صاحب ژن خواهد بود،
حتی خطوط سرانگشتان نیز از این شباهت مستثنی نیستند، این خطوط، در هر فرد،
منحصر به همان شخص بوده عامل مهمی برای یافتن مجرم است. با این عمل،
شخص صاحب ژن می‌تواند جرایمی را مرتکب شود و از چنگال قانون بگریزد،
آنگاه عمل خویش را به فرد تولیدشده، نسبت دهد یا برعکس. بنابراین، حقوق و
آزادی طرفین، سلب خواهد شد. به علاوه، مجرم واقعی هم مشخص نمی‌شود و حق

آن شخصی که مورد ظلم و تعدی قرار گرفته، از بین خواهد رفت. (شریعتمداری، ۱۳۸۸ ش.)

انسانی که از راه شبیه‌سازی به وجود می‌آید، نه پدری دارد (چون از نطفه مرد نیست) و نه مادری (چون ترکیب با نطفه ماده نیست) و نه خواهری دارد و نه برادری و نه خویشاوندی و در رحمی پرورش پیدا کرده که مادرش نیست، بلکه مادر جانشین است. خلاصه، فردی است فاقد نسب. (علیان‌نژادی، ۱۳۸۰ ش.)

اگر زن باکره‌ای با بهره‌گیری از شبیه‌سازی، دارای فرزندی از سلول جنسی خود شود، در این صورت آیا حامله‌شدن وی مشروع است یا خیر؟ آیا فرزند به دنیا آمده، بدل اوست یا همسانش یا دخترش؟ فرد شبیه‌سازی‌شده، از چه کسی ارث می‌برد؟ اگر کسی شخص شبیه‌سازی را به قتل برساند، حکمش چیست؟ دیه یا قصاص؟ نفقه و حضانت فرد شبیه‌سازی‌شده، بر عهده چه کسی است؟ همگی سؤالاتی است که در این زمینه مطرح می‌شود.

مشکلی در پاسخ به ابهام‌های مطرح شده نیست، زیرا فقهای محترم به آن‌ها پاسخ داده‌اند و نهایت این است که می‌گویند کودک شبیه‌سازی‌شده هیچ حق و حقوقی در جامعه ندارد. بحث بلا تکلیفی چنین کودکی به این دلیل، مهم است که اگر شبیه‌سازی، به تولید انبوه برسد، چنین کودکانی البته باید مثل سایر انسان‌ها حقوقی داشته باشند و گرنه مشکلات فراوانی ایجاد می‌شود و باید جلوی تولید چنین موجودی را گرفت. حتی بعضی فقهای محترم و حقوقدانان که اصل شبیه‌سازی را حرام نمی‌دانند (حکم اولی)، به دلیل عوارض سوئی که تولید چنین موجودی در پی خواهد داشت با آن مخالفت می‌کنند. (حکم ثانوی)

با بیان موضوعات پیشین نتیجه می‌گیریم شبیه‌سازی مقوله‌ای نو و جدید در علوم پزشکی و فقه می‌باشد، بر اساس اصل چهارم قانون اساسی کلیه قوانین باید

در چارچوب موازین اسلامی باشد، در حوزه شبیه‌سازی انسانی قانون مدون خاصی در کشور نداریم و اگر کسی شبیه‌سازی کند برخورد مستقیم قضایی با او ممنوع است و باید به فتاوی معتبر یا اخلاقیات مراجعه کنیم. لذا لازم است لایحه‌ای جامع‌الاطراف در زمینه شبیه‌سازی تهیه و تنظیم شود، همچنین کمیته حقوق و اخلاق زیستی در کشور ایجاد شود.

نتیجه گیری

مسأله شبیه سازی یا کلونینگ از پدیده های نوظهور در عالم پزشکی است. شبیه سازی تولید موجود زنده بدون انجام عمل لقاح است و شبیه سازی انسان، یکی از مواردی است که واکنش ها و عکس العمل هایی در سراسر جهان برانگیخته است و فقط مربوط به کشورهای اسلامی نیست. با وجود این، علوم و معارف تجربی بشری، هم از جهت موضوع و هم از جهت دامنه آن، مسأله شبیه سازی را یک پدیده جدید پزشکی معرفی می کند که پهنه جغرافیایی و دامنه علمی این رشته در تمامی کشورها سایه خواهد افکند. سازمان ها و شوراهای بین المللی در یکسان سازی قواعد بین المللی در خصوص شبیه سازی انسانی و غیر انسانی توافق پیدا نکرده اند و سازمان ملل تاکنون نتوانسته اعلامیه یا توافقنامه ای در سطح جهانی بین کلیه کشورها منعقد کند که بتواند ایجاد الزام برای کشورها کند.

مخالفت جامعه جهانی با پدیده شبیه سازی مولد انسان گسترده و عام شمول است، اما به نظر می رسد که بسیاری از کشورها با انجام دادن تحقیقات پزشکی برای مقابله با بیماری های چون پارکینسون، آلزایمر، بیماری های قلبی و سرطان از طریق جنین های آزمایشگاهی و همچنین تحقیق بر روی آنها به منظور توسعه و پیشرفت در علوم پزشکی و مهندسی ژنتیک بدون این که هدف این تحقیقات تولد صرف انسان شبیه سازی شده باشد، مخالفت چندانی نداشته باشد. با این حال برخی از کشورها از جمله واتیکان مخالفت صریح و مؤکد خود را در این مورد ابراز داشته اند و با عمل شبیه سازی با هر هدف و مقصودی که باشد، مخالفند. از جمله استدلال های این گروه برای مخالفت با شبیه سازی این است که ما با این کار به تولید انسان های اقدام می کنیم که در نهایت آنان را از میان می بریم. از این رو در جهت حرکت خواهیم کرد که منجر به نقض قواعد انسانی، حقوق بشر و کرامت

انسانی خواهد شد. آیا اصولاً ما حق خواهیم داشت که با انسان زنده آزمایش‌های علمی بکنیم. بعضی‌ها می‌گویند که این کار به بشریت خدمت خواهد کرد. ممکن است این گفته درست باشد، ولی آیا شما حاضرید خود حاصل چنین تولدی باشید و محکوم به تولد برای آزمایش و ابزار آزمایش دانشمندان باشید. در دین اسلام پیروان تمام مذاهب سنی هر نوع شبیه‌سازی را مطرود دانسته و همانند کلیسا با آن مخالفت کرده‌اند، اما مذهب شیعه با انجام این کار برای اهداف درمانی و پزشکی و همچنین انجان آن بر روی جانوران موافق است.

پیشنهادها

تمام کشورها شبیه‌سازی انسان را ممنوع اعلام کرده‌اند، اما در خصوص شبیه‌سازی تحقیقاتی، برخی آن را مجاز و برخی غیر مجاز اعلام کرده‌اند. این در حالی است که پدیده شبیه‌سازی انسان، مسأله‌ای است که خواه ناخواه ضرورت دارد جهت‌گیری دینی آن روشن شود و نظرات فقهی و کارشناسانه دینی در خصوص آن، تبیین شود. طبعاً چنین نظر فقهی لازم الاجرائی، از یک سو تکلیف متخصصان و محققان علوم پزشکی در کشور را مشخص می‌کند و از سوی دیگر نحوه رفتار جمهوری اسلامی ایران را در فعالیت‌ها و همکاری‌های بین‌المللی و از جمله نحوه فعالیت و الحاق به طرح پیشنهادی تدوین کنوانسیون منع شبیه‌سازی مولد انسان و سایر اسناد بین‌المللی مربوطه را روشن می‌سازد. علاوه بر آن، جوانب علمی و فقهی مسأله شبیه‌سازی انسان تبیین شود، به گونه‌ای که ابعاد فقهی آن در یک مجموعه گسترده و در همکاری بین‌المللی با سایر کشورهای اسلامی نیز به بحث و بررسی گذاشته شود. همچنین می‌توان ابتکار ارائه طرحی پیشنهادی در مورد تدوین یک کنوانسیون اسلامی بین‌المللی (مثلاً در چارچوب سازمان کنفرانس

اسلامی) را نیز به دست گرفت. در قوانین مدون ایران در خصوص شبیه‌سازی قانونی نداریم و اگر کسی شبیه‌سازی کند برخورد مستقیم قضایی با او ممنوع است. کشور ما در زمینه شبیه‌سازی با ابهام برخورد می‌کند و اینجاست که قانونگذار با توجه به دغدغه‌های بین‌المللی باید در این زمینه اتخاذ تصمیم کند.

در مورد شبیه‌سازی نیز موضوع نگران‌کننده این است که همانند سایر تکنولوژی‌ها مانند تکنولوژی تولید سلاح‌های میکروبی و هسته‌ای به جای این که عاملی برای زندگی بهتر انسان شود، بلای جان او گردد و سوء استفاده‌های احتمالی از این تکنولوژی باعث دردسر مضاعف برای انسان شود. بنابراین لازم است که با تکیه بر موازین درست اخلاقی که برآمده از دین و در واقع برآمده از فطرت انسان است این تکنولوژی در مسیر درست هدایت شود. چنانچه مفاهیم، خوب بیان و آموخته شود، همانندسازی توالدی و غیر توالدی تمایز داده شود و با توجه به مفاسد موجود و ابهامات، جرم‌انگاری صورت گیرد و قوانینی در این خصوص تصویب شود، همچنین از راه‌های جایگزین دیگری استفاده شود که همین فواید شبیه‌سازی را بدون مشکلات اخلاقی داشته باشد، در آینده بهتر می‌توانیم در جهت تکامل و تعالی این فناوری گام برداریم و توسعه این فناوری‌ها به گونه‌ای باشد که در خدمت انسان باشد، نه این که انسان برده این فناوری‌ها گردد.

پی‌نوشت‌ها

۱. دفتر استفتانات آیت‌الله العظمی بهجت، www.behjati.ir
۲. دفتر استفتانات آیت‌الله العظمی سیستانی، www.sistani.org
۳. دفتر استفتانات آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی، www.naslejavan.ir

فهرست منابع

- اسماعیل آبادی، علیرضا. (۱۳۸۷ ش.). تأملات اخلاقی حقوقی در شبیه‌سازی انسان. *مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی*. صص ۴۸-۳۷.
- آینده ما در عصر پسامدرن. (۱۳۸۱ ش.). ص ۴.
- خرمی، جواد. (۱۳۸۲ ش.). شبیه‌سازی انسان، پیامدها و عکس‌العمل‌ها. *مجله مبلغان*، شماره ۵۱، صص ۱۶۱-۷۳.
- دنیر، موسی. (۱۳۸۲ ش.). شبیه‌سازی انسان از دیدگاه فقه اسلام. *مجله دانش پژوهان*. شماره ۴، ص ۱۵۰.
- روزنامه آفتاب یزد. (۱۳۸۱ ش.). ص ۳.
- روزنامه حیات نو. (۱۳۸۰ ش.). ص ۱.
- ساعده، محمدجعفر. (۱۳۸۶ ش.). حقوق کیفری و شبیه‌سازی انسان. تهران: موسسه فرهنگی حقوقی سینا، چاپ اول، صص ۲۰-۴۰.
- سعیدی‌نژاد، حمیدرضا. (۱۳۸۱ ش.). علم ژنتیک و نظریات روابط بین‌الملل: نقدی بر نظریه پایان تاریخ. *مجله سیاست خارجی*. شماره ۶۱، صص ۲۳۵-۲۴۶.
- شبیه‌سازی و موضع‌گیری دین و جامعه. (۱۳۸۲ ش.). *خبرنامه حقوق فناوری*. شماره ۶، صص ۶۶-۵۸.
- شریعتمداری، حمیدرضا. (۱۳۸۸ ش.). بدل‌سازی انسان. *فصلنامه حوزه و دانشگاه*. شماره ۱۰، ص ۱۲۲.

صارمی، ابوطالب. یوسفیان، شروین. (۱۳۸۵ ش.). کلونینگ: دوست یا دشمن. مجله پزشکی قانونی. دوره ۱۲، شماره ۱، ص ۵۰.

علیان‌نژادی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰ ش.). شبیه‌سازی. فصلنامه پژوهش و حوزه. شماره ۶، ص ۲۳.

قرضاوی، یوسف. (۱۳۸۲ ش.). شبیه‌سازی. ترجمه نورالدین سعیدیان. مجله دین پژوهان. شماره ۳، ص ۲۳.

محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۳۸۴ ش.). شبیه‌سازی انسان از منظر فقه و اخلاق. کنفرانس بین‌المللی اخلاق پزشکی قاهره. ص ۳۴.

محمدی، علی. (۱۳۸۹ ش.). شبیه‌سازی از منظر ملاحظات علمی، اخلاقی، حقوقی و فقهی. تهران: نشر معارف، چاپ دوم. ص ۴۵.

مهاجری، عبدالرسول. (۱۳۸۱ ش.). گزارشی پیرامون شبیه‌سازی. دفتر مطالعات زنان. صص ۱-۲.

ویژه‌نامه اخلاق زیستی. (۱۳۸۳ ش.). خردنامه همشهری. شماره ۲۳، ص ۳.

ویلسون، جیمزکیو. آرکاس، لئون. (۱۳۸۳ ش.). شبیه‌سازی و گسست اخلاقی. ماهنامه سیاحت غرب. شماره ۸، ص ۷۸.

هفته‌نامه افق حوزه. (۱۳۸۲ ش.). ص ۸.

یادداشت شناسه مؤلف

فاطمه طاهری: کارشناسی ارشد حقوق جزا، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، شهرکرد، ایران. (نویسنده مسؤل)

پست الکترونیک: taheri0269@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱۰/۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۱/۳۰